

(Горлівка)

ДЕМІНУТИВНІ ІМЕННИКОВІ ПОХІДНІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджено специфіку структурних та функціонально-семантичних особливостей демінутивних похідних одиниць на матеріалі різноструктурних мов (української й англійської); розглянуто структуру категорійної семантики демінутивності; проаналізовано словотвірні чинники категорії демінутивності та продуктивність словотвірних засобів творення демінутивних одиниць.

Ключові слова: демінутивність, фундаментальні та периферійні семантичні ознаки, синтетична форма, аналітична форма, похідне слово.

The article deals with the structure of the categorical semantics of diminutiveness. The stress is made on the finding out of the markers of diminutiveness on the morphological language layer in the languages with different grammatical structures (Ukrainian and English). It also explores the core and peripheral semantic peculiarities of the languages, gives the complex analyses of diminutive noun derivatives.

Key words: diminutiveness, core and peripheral semantic peculiarities, synthetic form, analytical form, derivative, functional-semantic paradigm, function.

Спектр категорійної семантики демінутивності, особливості її вияву вимагають зіставного аналізу як у споріднених, так і неспоріднених мовах, зокрема української й англійської, для визначення регулярності/нерегулярності певних засобів реалізації тієї чи іншої семантики та встановлення специфіки градування такої семантики, наявності засобів імплікованої модифікації категорійної семантики демінутивності, що актуалізує проблему адекватного її відтворення спеціалізованими/неспеціалізованими засобами української та англійської мов. Вищевикладене підтверджує актуальність такого аналізу категорійної семантики демінутивності, що в обох мовах репрезентується широким спектром експлікативних та імплікативних засобів, аналіз яких є предметом дослідження.

Мета статті – комплексно проаналізувати функціонально-семантичний діапазон форм демінутивності та визначити відповідні словотвірні засоби її вираження в українській та англійській мовах. Це детермінує розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати та систематизувати термінологічний апарат загальнотеоретичного розгляду категорії демінутивності; 2) з'ясувати статус категорії демінутивності в системі граматичних категорій; 3) виявити особливості парадигматичної структури категорії демінутивності в українській та англійській мовах; 4) описати морфологічні іменникові засоби вираження категорії демінутивності на матеріалі досліджуваних мов; 5) простежити продуктивність словотвірних засобів творення демінутивних іменникових похідних форм у кожній із мов; 6) визначити спільні та відмінні риси у структурнотвірному вимірі; 7) виявити функціонально-стилістичні особливості форм демінутивності в аналізованих мовах.

Демінутивність належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної особи, предмета чи явища, висловлювати власну емоційно-експресивну оцінку до учасника/неучасника комунікативно-мовленнєвого акту. Демінутивність може бути кваліфікована як системно-мовне явище, оскільки на окремих мовних

ярусах (лексичних, синтаксичних, морфологічних, словотвірних) уже закріпилися певні засоби для регулярної її реалізації.

Вивчення демінутивного словотвору має тривалу історію. У “Словнику давньоруської мови” І. Срезневського зменшені утворення фіксуються у пам’ятках ділової давньоруської мови ще з XI ст., де домінувальними є аналітичні форми, а з XVI ст. у пам’ятках української та російської мов зустрічаються зменшені утворення II ступеня, та саме з цього часу простежується регулярне вживання аналітичних та синтетичних форм демінутивного ступенювання [7]. Стародавній період германських мов характеризується бідністю демінутивних утворень, перші з яких фіксуються XII ст., при цьому синтетична система категорії демінутивності ще не сформувалася і, на відміну від аналітичних форм, кількість яких постійно зростає, не є продуктивною. Лише у першій половині XIX ст. синтетичні форми демінутивності відносно активно стали використовуватися у літературних творах як засіб інтенсифікації демінутивної ознаки. У творах початку XX ст. кількість синтетичних форм демінутивної ознаки досягає свого апогею, а потім зменшується, і вже у текстах 90-х років XX ст. їх майже неможливо вичленувати. Все це пояснюється тим, що англійська мова – “мова слабофлексивна” [1, с. 140], й афіксація у ній не домінує.

Отже, категорія демінутивності як категорія мови та мислення зафіксована ще у перших письмових пам’ятках слов’янських та германських мов [7]. Це свідчить про те, що поняття еталона і порівняння з ним в акті номінації градуйованих ознак існували ще у свідомості давніх людей – носіїв різноструктурних мов.

Відтоді демінутивні утворення були предметом досліджень багатьох мовознавців, зокрема К. Аксакова, Л. Булаховського, В. Виноградова, І. Вихованця, М. Жовтобрюха, О. Єсперсена, М. Кравченко, М. Ломоносова, С. Плямоватої та ін. У чисельних філософських та лінгвістичних працях, присвячених опису демінутивності, ця категорія визначається як основоположна, що кваліфікує будь-яку сторону предмета, процесу пізнання, та постає цілісною їхньою ознакою у процесі порівняння з іншими предметами [8, с. 76].

Терміном “демінутив” кваліфікуються зменшені слова, змістова структура яких репрезентує, як зазначає А. Макарова, “своєрідний семантичний синтез, що інтегрує одночасно значення розмірної ознаки об’єктивно існуючих предметів та емоційно-оцінного відношення до них з боку мовця” [5, с. 24]. Етимологічно слово “демінутив” має латинське коріння та перекладається як зменшеність, а демінутиви відповідно трактуються як зменшувальні похідні. В. Русанівський в енциклопедії української мови кваліфікує демінутиви як похідні іменники, що виражають значення зменшеності, яке здебільшого супроводжує ще і значення суб’єктивної оцінки (позитивної або негативної) [6, с. 189]. Але демінутивність не вичерпується вираженням лише зменшеної та суб’єктивної оцінки, вона значно ширше “охоплює ще й поняття про зменшену, знижену якість предметів, істот чи явищ... Як реальна зменшеність тлумачиться й неповнота вияву ознаки предмета чи явища” [4, с. 117]. У межах значення об’єктивної зменшеності слід також виокремлювати значення недорослості, яке є різновидом значення об’єктивної зменшеності, оскільки вказує на малих тварин, птахів, комах тощо, які ще не досягли дорослого віку.

Діапазон відтінків категорії демінутивності української та англійської мов досить широкий – від вказівки на зменшеність розміру, ваги, віку, об’єму; від захоплення, співчуття, лагідності до несуттєвості, зневаги, іронії, сарказму тощо. Ці та інші відтінки значень виявляються у широкому чи вузькому контексті, який дозволяє, хоч і не завжди до кінця, розмежовувати значення зменшеності та емоційності, що часто дуже тісно переплітаються.

Досліджуючи структурні характеристики категорії демінутивності, слід зауважити, що її словотвірна специфіка визначається наявністю словотвірних афіксів, які передають модифікацію ознаки. Синтетичні зменшено-оцінні форми утворюють парадигматичний ряд категорії демінутивності. Ці форми репрезентовані суфіксальними морфемами, що у своєму розвитку набули певної семантики, та приєднуючись до основи, відповідно змінюють її значення.

Одним із об'єктивних критеріїв виміру рівня демінутивності мови виступає квантитативне співвідношення демінутивних суфіксів. Це співвідношення для іменникових утворень української та англійської мов становить 54:16, що свідчить про досить обмежене використання суфіксальних морфем германськими мовами для оформлення демінутивних похідних, та мотивується аналітизмом граматичного ладу германських мов [1, с. 140].

Українська мова нараховує 54 демінутивні іменникові суфікси, причому за кожним родом іменників закріплені в абсолютній більшості випадків певні суфікси. Зокрема для жіночого роду: -к-, -очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -ин-, -иц-, -ун- (-юн-), -ус-, -ц-; для чоловічого: ок-, -очок-, -ичок-, -(ч)ик-, -ец-, -еньк-, -к-, -ус-; для середнього: -к-, -ц-, -чк-, -очк- та ін. Переважна кількість українських демінутивних суфіксів є продуктивними, поліфункціональними, фриквентативними та градуальними. Продуктивність демінутивних суфіксів у межах різних класів неоднакова. Найбільші дериваційні можливості вони виявляють у сферах іменника, прикметника та прислівника, найменші – у межах числівника, займенника, дієслова та вигука.

В англійській мові серед іменникових суфіксів лише -et-, -ette-, -y-, -let-, -ling та -ule вважаються відносно фриквентативними, а продуктивними – -y-, -let та -ling. Словотвірній системі категорії демінутивності властива певна група кореляційних афіксів, за якими співвідносяться українська та англійська мови. До послідовно корелятивних належать групи іменникових суфіксів: укр. -ок(∅), -ик(∅), -чик(∅), -к-, -ин-, -ц-, -ен-, -инк- ↔ англ. -et-, -ette-, -let-, -ling-, -y (-ie-, -ey-), -ock-, -in-, -ule-, -cule-; укр. -очок(∅), -ечок(∅), -очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -ичк-, -ечк-, -ець ↔ англ. -ee-, -et-, -ette-, -y-, -ling-, -erel-, -een-, -in-, -let-; укр. -ус-, -ун-, -оньк-, -еньк-, -иц-, -ичк-, -к-, -ечк- ↔ англ. -et-, -ette-, -y-, -let-, -ling-.

Частиномовна фриквентативність використання суфіксальних форм демінутивних утворень в українській та англійській мовах відносно ідентична: пріоритет закріплений за іменниковими формами. Слов'янським мовам властива більша міжкласність форм демінутивних похідних.

Залежно від семантики основи та приєднуваного суфікса, а також залежно від контексту, іменникові утворення англійської та української мов із демінутивними суфіксами можуть набувати різних семантичних відтінків значення, що переважно збігаються в досліджуваних мовах. Так, іменники англійської мови з демінутивними суфіксами -et-, -ette-, -let-, -ling-, -y (-ie-, -ey-) мають відповідники серед іменників української мови з суфіксами, що характеризуються високим ступенем продуктивності: -к(а), -ок-, -еньк(а), -ечк-, -оньк(а), -ичок-, -очок-, -чик-, -ець-, -ун(я) тощо. Ці суфікси передають фактично спільні семантичні значення:

1) значення зменшеності: англ. oakling – укр. дубок; англ. ashling – укр. ясенюк; англ. booklet – укр. книжечка; англ. statuette – укр. статуетка; 2) значення пестливості (у словах на позначення загальних назв осіб та осіб, переважно дорослих, які мають родинні зв'язки): англ. granny – укр. бабуся; англ. dowie – укр. голубонько, голубчик, любка, любчик; 3) значення зменшеності і пестливості (у назвах живих істот: дітей, тварин, птахів): англ. froggy – укр. жабонька; англ. frogling – укр. жабенятко; 4) значення зменшеності та презирливості симультанно: англ. kinglet, kingling – укр. царьок, корольок; англ. lording – укр. лордик тощо.

Отже, значеннєві відтінки зменшеності/емоційності передають фактично ті ж самі суфікси, семантику яких детермінують основа, з якою поєднується суфікс, та контекстуальне оточення. В українській мові значення зменшеності переважно передають суфікси: -ок(∅), -ик(∅), -чик(∅), -к(а), -ин(а), -ц(е), -ен(я), -инк(а), -ичок(∅): ямка, горішок, хутірець, хустинка; зменшеності-емоційності: -очок(∅), -ечок(∅), -очк(а), -ечк(а), -оньк(а), -еньк(а), -ичк(а), -ечк(о), -очк(о), -ець(∅): голубочок, тиночок, камінчик, бджілочка, невістонька; значення емоційності (пестливості/негативності) виражають суфікси: -ус(я), -ун(я), -оньк(а), -еньк(а), -иц(а), -ичк(а), -к(о), -ечк(о): матуся, бідонька, масельце, п'яничка, брехунець, поетик. Наприклад, Школа з своїм маленьким садком та подвір'ям, що була така сонна та смутна влітку, знов прокинулася, одмолоділа (Васильченко С., Неслухняний глечик); Івашко нахмури́в брівки, ще й ручечкою собі сваритьс́я (Васильченко С., Неслухняний глечик).

В англійській мові найчастіше значення зменшеності/пестливості виражають суфікси: -у, -еу, -іе (poorie, auntie), -ling (doveling, calfling), -et (moppet, poppet), -ock (kittock), -kin (babykin, ladykin); для передачі негативного відтінку використовуються переважно такі суфікси: -ling (kingling, lordling), -let (kinglet, princelet), -kin (princekin). Для передачі пестливості або презирливості ці суфікси зазвичай додаються до анімативних іменників та широко виявляють свої семантичні відтінки у прямій мові при звертанні: Come along, prettykin, or I might be tempted to kiss you again (Maugham W. S., Selected Short Stories); You stinking puppy! he exclaimed. You miserable little whelp (Voinich E. D., The Gadfly).

Суттєво відрізняє демінутивну суфіксальну систему англійської мови від української неможливість співвіднесення англійських суфіксів з граматичними родами іменників, оскільки в англійській мові не існує самої граматичної категорії роду, що "цілком відповідає типології її (мови – О. С.) структури, де категорія граматичного роду відсутня" [1, с. 212]. Унаслідок відсутності в англійській мові граматичної категорії роду недорослі особи людей та тварин не мають гендерної ідентифікації: duckling, lionet, child, kid тощо; українські демінутиви на позначення недорослих осіб належать переважно до середнього роду: їжаченя, каченя, левеня, дитинча тощо.

У зв'язку з цим в англійській мові той самий суфікс приєднується до іменників на позначення істот як чоловічої, так і жіночої статі: англ. granny, daddy, hubby, childie, lassie, laddie. Цю саму функцію, однак значно рідше, в англійській мові також виконують суфікси -een та -kin: girleen, babykin. Функціонально цим суфіксам відповідають українські: -очк(а), -оньк(а), -ик(∅), -ус(я) та ін.

Для сучасної англійської мови характерні утворення першого ступеня демінутивності, зафіксовано лише кілька лексем в англійській мові з відтінком пестливості другого ступеня (nanny, mummy, daddy) [2, с. 83]. До основи твірного слова в англійській мові може приєднуватися лише один суфікс, тоді як в українській мові спостерігається градаційне нарощування міноративного суфікса: укр. мати – матінка – матіночка тощо. Визначення ступеня ознаки залежить від кількості суфіксів, що створюють демінутивне значення слова: "чим більше демінутивних суфіксів приєднується до тієї самої основи, тим багатша його сема демінутивності" [2, с. 432]. В українській мові до основи іменника може приєднуватись від одного до трьох демінутивних суфіксів. Відповідно, демінутивність може визначатися трьома ступенями: хатина – хатинка – хатиночка – хатинонька тощо. З приєднанням демінутивних суфіксів до основи лексеми значення здрібнілості послаблюється або зовсім зникає, тоді як емоційний відтінок стає домінуючим.

Такі утворення здебільшого зустрічаються у просторічній мові, увиразнюючи її експресивність. Експресивне навантаження в іменниках 2-го та 3-го ступенів творення інтенсифікується внаслідок того, що нововведений до його складу суфікс інтегрує новий відтінок експресії. В англійській мові

суфікси 2-го ступеня демінутивності зустрічаються дуже рідко: mannikin, lassiock, doorikin [9]. На відміну від української мови, в англійській до іменникової основи приєднується переважно лише один суфікс, а різні ступені демінутивного значення передаються здебільшого лексико-синтаксичними засобами, серед яких превалюють прикметникові лексеми типу little, small тощо. Вони надають іменникам пестливого відтінку: англ. a small oak – укр. дубок (невеликий дуб), a little oak – укр. дубок, дубочок, англ. a small little oak – укр. дубочечок. Треба зазначити, що відсутність словозмін англійських прикметників не забезпечує повну передачу всіх тих градуальних відтінків, що виражаються синтетичними формами кореспондувальних даним значенням прикметників та іменників в українській мові: укр. мала дитина – маленька дитинка – малесенька дитинонька.

Незважаючи на широке використання афіксації для вираження демінутивності в англійській мові, квантитативні та фриквентативні показники використання цих форм на позначення зменшеності-емоційності досить обмежені в сучасній англійській мові на противагу українській. Уживання морфологічних зменшувальних форм значно звузилося за останній період розвитку англійської мови. Українська мова характеризується не тільки значно більшою кількістю зменшено-емоційних суфіксів, а й послідовною диференціацією їхніх значень. Так, в українській мові існує ціла система демінутивних суфіксів на позначення осіб, спеціальні суфікси, що позначають різноманітні відтінки зменшеності, пестливості, неповноти вияву ознаки, негації, іронії тощо. Суфікси германських мов також використовуються для утворення нових лексем, однак для поповнення словникового складу мов суфіксація відіграє значно меншу роль та не має такої чіткої семантичної диференціації та градації. Англійська мова значно менше забезпечена синтетичними засобами словотвору демінутивних форм порівняно з українською мовою.

Отже, афіксальне словотворення не є продуктивним типом словотвору в англійській мові, на відміну від української, де спектр словотвірних засобів дуже широкий та різноманітний, а такі похідні стають важливим джерелом збагачення лексичного складу мови. Перш за все це пов'язано з граматичним ладом досліджуваних мов: українська мова належить до синтетичних мов, для яких характерний морфологічний спосіб творення слів, тоді як англійська мова є аналітичною зі значно менш розгалуженою системою афіксів, тоді як саме афікси здатні до відтворення більшої кількості похідних форм, а відповідно, і значень та їхніх найменших відтінків.

Перспективним аспектом у дослідженні категорії демінутивності є аналіз демінутивних утворень на усіх мовних рівнях у контрастивному вимірі на матеріалі як споріднених, так і неспоріднених мов, зокрема української та англійської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / Владимир Дмитриевич Аракин. – М.: Физматлит, 2000. – 256 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Корунець Л. І. Категорія демінутивності в англійській та українській мовах / Л. І. Корунець // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 81–85.
4. Кравченко М. В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові / М. В. Кравченко // Словотвірна структура слова. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 109–189.

5. Макарова А. И. Именная деминутивная система молдавского языка (деривация): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.661 "Языки народов СССР" (молдавський язык) / А. И. Макарова. – Кишинев, 1970. – 27 с.
6. Русанівський В. М. та ін. Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000. – 820 с.
7. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / Измаил Иванович Срезневский. – М.: Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 2: Е – К. – 1469 с.
8. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство: аспекты психолингвистического анализа / Ревекка Марковна Фрумкина. – М.: Наука, 1984. – 302 с.
9. Longman Dictionary of Comprehensive English. – London: Longman Dictionaries, 1995. – 1668 p.